

Semiologie en grammatologie

Jacques Derrida geïnterviewd

door Julia Kristeva

*De semiologie baseert zich tegenwoordig op het model van het teken en op dat van de korrelaten ervan: de communicatie en de structuur. Wat zijn de 'logocentriese' en 'ethnocentriese' grenzen van deze modellen, en waardoor komt het dat ze niet als basis kunnen dienen voor een notatie die aan de metafysika zou willen ontsnappen? **

Alles wat je in dit verband doet is noodzakelijkerwijs dubbelzinnig. En verondersteld dat je ooit simpelweg aan de metafysika kunt ontkomen - wat ik niet geloof - dan zal het begrip 'teken' in die zin zowel een rem als een vooruitgang hebben betekend. Want al is dit begrip in zijn oorsprong en zijn implicaties door en door metafysisch, en in systematies opzicht verbonden met de gehele stoïcijnse en middeleeuwse theologie, toch hebben de arbeid en de verschuiving waaraan het begrip onderworpen is geweest - en waarvan het merkwaardigerwijs ook het instrument was - *ont-grenzende* gevolgen gehad: zij hebben het mogelijk gemaakt kritiek te leveren op de gebondenheid van het begrip 'teken' aan de metafysika, de grenzen van het systeem waarbinnen dit begrip is ontstaan en zijn diensten is gaan bewijzen *af te bakenen* en tegelijk *open te breken*, en het zodoende tot op zekere hoogte aan zijn eigen voedingsbodem te onttrekken. Deze arbeid moet zover mogelijk worden doorgevoerd, maar inderdaad zal men op een gegeven moment onvermijdelijk stuiten op de 'logocentriese en ethnocentriese grenzen' van zo'n model. Op dat moment zou men het begrip misschien moeten prijsgeven. Maar dat moment is heel moeilijk vast te stellen en het is nooit zuiver. Alle heuristische en kritische hulpbronnen van het begrip 'teken' moeten dan zijn uitgeput en dat moet gelijkelijk het geval zijn op elk gebied en in elke kontekst.

Welnu, onvermijdelijk zullen ongelijkmatigheden in ontwikkeling (het is onmogelijk dat die er niet zijn) en de behoefte van bepaalde konteksten de toevlucht tot een model strategies

onontbeerlijk blijven maken, terwijl men weet dat dit model elders, daar waar de grootste vernieuwing in het onderzoek plaatsvindt, een hindernis zou vormen.

Laten we ons tot één voorbeeld beperken: je zou kunnen laten zien dat de semiologie van het saussuriaanse type een dubbele rol heeft gehad. ENERZIJDS, een kritiese rol van doorslagevende betekenis:

1. Zij heeft, tegen de traditie in, duidelijk gemaakt dat de betekenis (signifié) en de betekenaar (signifiant) twee kanten zijn van een en dezelfde produktie. De Saussure heeft zelfs uitdrukkelijk geweigerd deze tegenstelling of deze 'tweezijdige eenheid' op een lijn te stellen met de relaties tussen ziel en lichaam, zoals men altijd had gedaan. "Men heeft deze tweezijdige eenheid vaak vergeleken met de eenheid van de menselijke persoon, die is samengesteld uit lichaam en ziel. De vergelijking is niet erg bevredigend" (*Cours de linguistique générale*, p.145).

2. Doordat hij het *differentiële* en het *formele* karakter van semiologies funktioneren onderstreept, nl. door te laten zien dat het "onmogelijk is dat de klank, een materieel element, zelf tot de taal behoort" en dat "(de linguïstiese betekenaar) in zijn essentie in het geheel niet fonies is" (p.164); door tegelijk een de-substantialisering te bewerkstelligen van de betekenisinhoud en van de 'substantie van de expressie' - waarbij het dus niet meer bij uitstek noch uitsluitend om de fonie gaat -; door tevens de linguïstiek louter tot een bestanddeel van de algemene semiologie te maken, heeft De Saussure er sterk toe bijgedragen dat het begrip 'teken', dat hij aan de metafysische traditie ontleende, tegen deze traditie in stelling werd gebracht.

En toch heeft De Saussure er niet aan kunnen ontkomen deze traditie te bevestigen, in zoverre hij zich is blijven bedienen van het begrip 'teken'; evenmin als van enig ander begrip kan men van dit begrip een absoluut nieuw en absoluut konventioneel gebruik maken. We zijn gedwongen op een niet-kritiese wijze tenminste een deel van de implicaties aan te nemen die zijn ingegrift in het systeem. Er is tenminste één moment waarop op De Saussure er van af moet zien alle konsekwenties te trekken van de kritiese arbeid waaraan hij is begonnen: en dat is het niet toevallige moment waarop hij erin berust gebruik te maken van het woord 'teken', bij gebrek aan beter. Nadat hij de introductie van de termen 'signifié' en 'signifiant' heeft gerechtvaardigd, schrijft De Saussure: "Wat betreft *teken*, als we ons daarmee tevreden stellen, dan is het omdat wij niet weten waardoor wij het moeten vervangen, omdat de omgangstaal ons geen enkele andere term aan de hand doet" (pp.99-100). En inderdaad is het moeilijk in te zien hoe je het *teken* er uit kunt gooien, wanneer je eerst het voorstel hebt gedaan de oppositie betekenis/betekenaar te hanteren.

Welnu, de 'omgangstaal' is niet onschuldig of neutraal. Het is de taal van de westerse metafysika en zij brengt een behoorlijk aantal vooronderstellingen van allerlei soort over, vooronderstellingen die bovendien niet van elkaar zijn te scheiden, en die - hoe weinig aandacht men er ook aan schenkt - zijn vervlochten tot een systeem. Je kunt de gevolgen daarvan voor het betoog van De Saussure naar voren halen. Dat is de reden waarom, ANDERZIJDS,

1. Het handhaven van het rigoreuze onderscheid - dat zowel een essentieel als een juridies onderscheid is - tussen het *signans* en het *signatum*, het gelijkstellen van het *signatum* en het begrip (p.99) (1) de mogelijkheid *de jure* open laten zich een voorstelling te maken van *een begrip dat in zichzelf betekenis* is, louter tegenwoordig aan het denken, onafhankelijk met betrekking tot de taal, dat wil zeggen, met betrekking tot een systeem van betekenaars.

Door deze mogelijkheid open te laten - en zij is open juist op grond van de oppositie betekenis/betekenaar, dat wil zeggen, van het teken - is De Saussure in tegenspraak met de kritiese verworvenheden waarover we het zojuist hadden. Hij doet recht aan de klassieke eis van de 'transcendentale betekenis', zoals ik die heb voorgesteld te noemen; een betekenis die in zichzelf, in zijn essentie, naar geen enkele betekenaar zou verwijzen, zou uitstijgen boven de keten van tekens, en zelf op een bepaald moment niet meer als betekenaar zou functioneren.

Vanaf het moment waarop men daarentegen de mogelijkheid van zo'n transcendentale betekenis ter discussie stelt, en waarop men inziet dat elke betekenis ook in de positie van betekenaar verkeert (2), wordt het hele uitgangspunt van een onderscheid tussen betekenis en betekenaar - dus van het teken - problematis. Natuurlijk is dat een operatie die je met voorzichtigheid moet uitvoeren, want:

a) zij moet de moeilijke weg gaan van de dekonstruktie van de hele geschiedenis van de metafysika, die de hele semiologische wetenschap heeft opgezadeld en altijd zal blijven opzadelen met die fundamentele vraag naar een 'transcendentale betekenis' en naar een begrip dat onafhankelijk is van de taal; die vraag wordt niet van buitenaf opgelegd door zoiets als de 'filosofie', maar door alles wat onze taal, onze cultuur, ons 'denksysteem' verbindt met de geschiedenis en met het systeem van de metafysika;

b) het is ook niet de bedoeling om simpelweg en op alle nivo's de betekenis en de betekenaar door elkaar te halen. Dat deze oppositie of differentie niet radikaal en absoluut kan zijn, neemt niet weg dat zij funktioneert en zelfs onontbeerlijk is binnen bepaalde grenzen - zeer ruime grenzen. Er zou zonder dit onderscheid bijvoorbeeld geen enkele vertaling mogelijk zijn. En binnen de horizon van een absoluut zuivere, transparante en eenduidige vertaalbaarheid heeft het thema van een

transcendentale betekenis zich immers gevormd. Binnen de grenzen waarbinnen de vertaling mogelijk is, of tenminste mogelijk *lijkt*, maakt zij gebruik van de differentie tussen betekenis en betekenaar. Maar als die differentie al nooit zuiver is, dan is de vertaling dat evenmin en zal je het begrip 'vertaling' moeten vervangen door het begrip '*transformatie*': een regelgeleide transformatie van één taal door een andere, van één tekst door een andere. Wij zullen nooit te maken hebben - en wij hebben in feite nooit te maken gehad - met een of ander 'transport' van zuivere betekenissen (van de ene taal naar de andere of binnen één en dezelfde taal) die door het betekenend instrument - of het transportmiddel - ongerept en ongeschonden zouden worden gelaten.

2. Hoewel hij de noodzaak inzag de foniese substantie tussen haakjes te zetten ("Het essentiële van de taal is, zoals we zullen zien, vreemd aan het foniese karakter van het linguïstiese teken" (p.21); "In zijn essentie is hij (de linguïstiese betekenaar) geenszins fonies" (p.164)), heeft De Saussure, om essentiële en wezenlijk metafysische redenen, voorrang moeten geven aan het gesproken woord, aan alles wat het teken met de *fonè* verbindt. Hij spreekt ook van een 'natuurlijke band' tussen de gedachte en de stem, tussen de zin (sens) en het geluid (p.46). Hij heeft het zelfs over 'gedachte-geluid' (p.156). Ik heb elders geprobeerd te laten zien hoezeer deze handelwijze bepaald is door de traditie en aan welke behoeften zij beantwoordt.

Uiteindelijk maakt hij in ieder geval, in tegenspraak met het meest interessante kritiese motief van de '*Cours*', van de linguïstiek het regulerend model, het 'patroon' voor een algemene semiologie waarvan zij, op juridische en theoretische gronden, alleen maar een deel behoort te zijn.

Het thema van het arbitraire wordt op die manier van de wegen waarop het vruchtbaar is gebleken (de formalisering) afgeleid, in de richting van een hiërarchiserende teleologie: "Men kan dus zeggen dat de geheel arbitraire tekens beter dan de andere het ideaal van het semiologische proces realiseren; daarom is de taal, het meest complexe en meest verbreide van de uitdrukkingssystemen, tevens het meest karakteristiek van allemaal; in die zin kan de linguïstiek het algemene patroon van de hele semiologie worden, hoewel de taal maar één bijzonder systeem is" (p.101). Hegel doet precies hetzelfde en men vindt bij hem dezelfde begrippen terug. De tegenspraak tussen die twee momenten in de '*Cours*' blijkt ook elders duidelijk, waar De Saussure inziet dat "niet de gesproken taal zelf een natuurlijke aanleg van de mens is, maar het vermogen om een taal, dat wil zeggen een systeem van aparte tekens, tot stand te brengen", dat wil zeggen de mogelijkheid van een *kode* en van een *geleding* (articulation) die onafhankelijk zijn van de substantie, bijvoorbeeld de foniese substantie.

3. Het begrip 'teken' (betekenaar/betekenis) brengt op zichzelf al de noodzaak met zich mee om de fonetische substantie te bevoorrechten en om de linguïstiek te verheffen tot 'patroon' van de semiologie. De *fonè* is immers de betekenisvolle substantie die zich *aan het bewustzijn aandient* als dat wat het in-nigst is verbonden met de gedachte van het betekende begrip. De stem is, vanuit dit standpunt bezien, het bewustzijn zelf. Wanneer ik spreek ben ik me er niet alleen van bewust dat ik hetgeen ik denk duidelijk voor de geest heb, maar ook dat in de grootst mogelijke nabijheid van mijn gedachte of van het 'begrip' een betekenaar bewaart die niet in de buitenwereld terechtkomt, die door mij wordt begrepen zodra ik hem uit, die lijkt af te hangen van mijn pure en vrije spontaneïteit, en van geen enkel instrument, van geen enkel toevoegsel, van geen enkele kracht uit de buitenwereld gebruik lijkt te hoeven maken. Niet alleen schijnen de betekenaar en de betekenis één te worden, maar in die vermenging schijnt de betekenaar te worden uitgewist of transparant te worden, zodat het begrip zichzelf kan aandienen zoals het is, zonder naar iets anders te verwijzen dan naar zijn eigen aanwezigheid. De uiterlijkheid van de betekenaar lijkt te zijn gereduceerd. Die ervaring is natuurlijk alleen maar schijn, maar dan wel een noodzakelijke schijn op grond waarvan zich een hele structuur, of een heel tijdperk, heeft georganiseerd; op basis van dit tijdperk is er een semiologie ontstaan waarvan de begrippen en de fundamentele vooronderstellingen heel exakt kunnen worden getraceerd vanaf Plato tot aan Husserl, via Aristoteles, Rousseau, Hegel, enz.

4. De uiterlijkheid van de betekenaar reduceren wil zeggen dat alles wordt uitgesloten wat in de semiotische praktijk niet psychisch van aard is. Welnu, alleen het voorrecht dat wordt toegekend aan het fonetische en linguïstische teken kan De Saussures stelling wettigen volgens welke "het linguïstische teken dus een *psychische* eenheid met twee kanten is" (p.99). Even verondersteld dat deze stelling op zichzelf een strikte betekenis heeft, het blijft moeilijk in te zien hoe men hem zó zou kunnen uitbreiden dat hij voor elk teken geldt, of dit nu fonetisch-linguïstisch is of niet. Het is dus moeilijk in te zien hoe je, tenzij je juist het fonetische teken tot 'patroon' van alle tekens maakt, de algemene semiologie kan invoegen in een psychologie. Dit is niettemin wat De Saussure doet: "Men kan zich dus een voorstelling maken van een wetenschap die studie maakt van het leven der tekens temidden van het maatschappelijke leven; zij zou deel uitmaken van de sociale psychologie en, daardoor van de algemene psychologie; we noemen haar 'semiologie' (van het Griekse *semeion*, 'teken'). Zij kan ons leren waaruit tekens bestaan, door welke wetten ze wordt geregeerd. Omdat zij nog niet bestaat kan men nog niet zeggen wát zij zal zijn; maar zij heeft bestaansrecht, haar plaats is bij voorbaat vastgesteld. De linguïstiek is maar een deel van

die algemene wetenschap, de wetten die de semiologie zal ontdekken, zullen toepasbaar zijn in de linguïstiek, en die blijkt op deze wijze verbonden te zijn met een welomschreven gebied binnen het geheel van het menselijk handelen. Het is de taak van de psychologie om de exakte plaats van de semiologie vast te stellen" (p.33).

Natuurlijk, de moderne linguïsten en semiotici zijn niet bij De Saussure blijven steken, of tenminste niet bij dit saussuriaanse 'psychologisme'. De Kopenhaagse School en de hele Amerikaanse linguïstiek hebben expliciet kritiek op hem geleverd. Toch heb ik veel aandacht aan De Saussure besteed, omdat zelfs degenen die kritiek op hem hebben hem erkennen als de grondlegger van de algemene semiologie, en aan hem het merendeel van hun begrippen ontleen, maar vooral omdat men niet enkel het 'psychologisties' gebruik van het begrip 'teken' kan bekritisieren: het psychologisme zit hem niet in het slechte gebruik van een goed begrip - het is 'ingeschreven' in en voorgeschreven door het begrip teken zelf, op de dubbelzinnige manier waarover ik het in het begin had. Deze dubbelzinnigheid, die een zware last vormt voor het model van het teken, markeert dus het 'semiologische' projekt zelf, met de organiese totaliteit van al zijn begrippen, in het bijzonder dat van de '*kommunikatie*'; dit begrip impliceert immers de *overdracht* (transmission), die *belast is met het overbrengen - van het ene subjekt naar het andere - van de identiteit van een betekend objekt, een zin, of een begrip*, die de jure kunnen worden gescheiden van het proces van overbrenging en van de betekenen-de handeling. De kommunikatie veronderstelt subjekten (waarvan de identiteit en de aanwezigheid tot stand zijn gekomen vóór de betekende handeling) en objekten (betekende begrippen, een gedachte zin die niet hoeft te worden gekonstitueerd noch - de jure - getransformeerd door de overbrenging die gebeurt door de kommunikatie). A deelt B mee aan C. Door middel van het teken deelt de zender iets mee aan de ontvanger, enz.

Het geval van het begrip '*structuur*', dat u ook te berde brengt, is zeker dubbelzinniger. Alles hangt af van het werk dat men het laat doen. Netzoals het begrip 'teken' - en dus het begrip 'semiologie' - kan het de logocentriese en etnocentriese waarborgen zowel versterken als aan het wankelen brengen. We hoeven deze begrippen niet af te danken, en we hebben trouwens de middelen niet om dat te doen. Ongetwijfeld moeten we binnen de semiologie de begrippen transformeren, verschuiven, ze aanvoeren tegen hun eigen vooronderstellingen, ze weer 'inschrijven' in andere ketens, beetje bij beetje het werkterrein veranderen en op die manier nieuwe configuraties voortbrengen; ik geloof niet in de beslissende breuk, in de uniekheid van een 'epistemologische coupure', waar men het vandaag de dag zo vaak over heeft. De coupures worden altijd weer - daar valt niet aan te ontkomen - 'ingeschreven' in een oud weefsel dat

men eindeloos moet blijven uithalen. Die eindeloosheid is geen bijkomstigheid of toeval; hij is wezenlijk, systematies en theoreties van aard. Dit doet niets af aan de noodzaak en de relatieve belangrijkheid van bepaalde coupures, van het verschijnen of de definitie van nieuwe structuren...

Wat is het gramma als nieuwe structuur van de niet-aanwezigheid? Wat is de schriftuur als 'différance'? Welke breuk brengen die begrippen mee, met betrekking tot de sleutelbegrippen van de semiologie, (foneties) 'teken' en 'structuur'? Hoe vervangt het begrip 'tekst' in de grammatologie het linguïstiese en semiologische begrip van de uitdrukking (énoncé)?

De reductie van het schrift - als reductie van de uiterlijkheid van de betekenaar - ging gelijk op met het fonologisme en het logocentrisme. We weten hoe De Saussure, volgens een traditionele werkwijze die we ook terugvinden bij Plato, Aristoteles, Rousseau, Hegel, Husserl, enz., het schrift uitsluit van het terrein van de linguïstiek - van de taal en de spraak -, als een fenomeen van uitwendige representatie dat zowel nutteloos als gevaarlijk is: "Het linguïstiese objekt wordt niet gedefinieerd door de combinatie van het geschreven en het gesproken woord, alleen door dit laatste wordt dit objekt gevormd" (p.45); "Het schrift versluiert het gezicht op de taal: het is niet een kledingstuk maar een middel tot vermomming" (p.51). De band tussen het schrift en de taal is 'oppervlak-kig', 'kunstmatig'. Het komt door een 'grilligheid' dat het schrift, dat alleen maar een 'beeld' zou moeten zijn, "zich de hoofdrol toeëigent" en dat "de natuurlijke verhouding is omgekeerd" (p.47). Het schrift is een 'valstrik', het heeft een 'kwaadaardige' en 'tyrannieke' werking, de misbaksels ervan zijn monstrositeiten, "gevallen die thuishoren in de leer der monsters", "de linguïstiek moet ze ter observatie in een speciale afdeling plaatsen" (p.54), enz. Natuurlijk is die representativistische opvatting van het schrift ("Taal en schrift zijn twee aparte tekensystemen; de enige bestaansreden van het tweede systeem ligt hierin dat ze het eerste *representeert*" (p.45)) verbonden met de praktijk van het foneties-alfabetiese schrift, waartoe De Saussure, zoals hij zelf erkent, zijn studie "beperkt" (p.48). Het alfabetiese schrift lijkt inderdaad de gesproken taal te representeren en tegelijk lijkt het zich ten overstaan daarvan uit te wissen. Men zou in feite kunnen laten zien, zoals ik geprobeerd heb, dat er geen zuiver foneties schrift bestaat en dat het fonologisme niet zozeer het gevolg is van het gebruik van het alfabet in een cultuur, als wel van een bepaalde representatie, van een bepaalde ethiese of axiologische *ervaring* van dit gebruik. Het schrift zou zich moeten uitwissen ten overstaan van de volheid van de levende gesproken taal, die volmaakt wordt gerepresenteerd in de transparantie van haar notatie, die onmiddellijk tegenwoordig is aan het subjeet dat het uitspreekt en aan degene die de zin,

de inhoud, de waarde ervan opneemt.

Welnu, als we ons niet langer beperken tot het model van het fonetisch schrift, dat we alleen maar uit etnocentrisme bevoorrechten, en als we ook de konsekwenties trekken uit het feit dat er geen zuiver fonetisch schrift bestaat (wegens de noodzakelijke verruimtelijking (espacement) van de tekens, de interpunctie, de onderlinge afstanden, de differenties die onontbeerlijk zijn voor het functioneren van de grafemen, enz.), dan wordt de hele fonologische of logocentrische logica problematischer. Het veld waarbinnen ze legitiem is wordt beperkt en oppervlakkig. Toch is deze ontgrenzing onontbeerlijk als we op een enigszins samenhangende wijze rekening willen houden met het principe van de differentie, zoals De Saussure dat zelf naar voren haalt. Dit principe verbiedt ons niet alleen één substantie te bevoorrechten - in ons geval de fonetische, zogenaamd temporele substantie - met uitsluiting van een andere - bijvoorbeeld de grafische, zogenaamd ruimtelijke substantie -, maar gebiedt ons bovendien elk proces van betekenisvorming te beschouwen als een formeel spel van differenties. Dat wil zeggen, van sporen.

Waarom sporen? En met welk recht kun je opnieuw de grammatika invoeren, op het moment dat je schijnbaar elke substantie hebt geneutraliseerd, of deze nu fonetisch, grafisch of van een ander soort is?

Voor het goede begrip, het gaat er niet om terug te vallen op hetzelfde begrip 'schrift', en om simpelweg de dissymmetrie die ter discussie is gesteld, om te keren. Het gaat erom een nieuw begrip 'schrift' (schriftuur) te produceren. We kunnen dit 'gramma' noemen of 'différance'. Het spel van de differenties veronderstelt immers syntheses en verwijzingen die niet toelaten dat, op welk moment dan ook en in welke zin dan ook, een eenvoudig element in zichzelf aanwezig is, en slechts naar zichzelf verwijst. Of het nu in de orde van het gesproken of het geschreven vertoog is, geen enkel element kan als teken functioneren zonder te verwijzen naar een ander element dat zelf evenmin zonder meer aanwezig is. Deze aaneenschakeling heeft tot gevolg dat elk 'element' - foneem dan wel grafeem - zich vormt vanuit het in hem aanwezige spoor van andere elementen van de keten of het systeem. Deze aaneenschakeling, dit weefsel, is de *tekst*, die slechts ontstaat in de transformatie van een andere tekst. Niets is, in de elementen noch in het systeem, ergens of ooit, zondermeer aanwezig of afwezig. Er zijn ten ene male slechts differenties en sporen van sporen. De 'gramma' is dan het meest algemene begrip van de semiologie - die zo grammatologie wordt - en behoort niet alleen maar tot het terrein van het schrift in de beperkte en klassieke zin, maar tot dat van de gehele linguïstiek. Het voordeel van dit begrip is - vooropgesteld dat het is omgeven door een bepaalde interpretatieve context - dat het in prin-

cipe de fonologiese gerichtheid van het teken neutraliseert, en het *in feite in evenwicht brengt*, door de bevrijding van heel het wetenschappelijke terrein van de 'grafiese substantie' (geschiedenis en systeem van de schrifturen buiten de westerse wereld), waarvan het belang niet minder is en dat men tot nu toe op de achtergrond heeft gelaten of onwaardig heeft gevonden.

De gramma als 'différance' is dus een structuur en een beweging, die zich niet meer laat denken vanuit de oppositie aanwezigheid/afwezigheid. De 'différance' is het systematische spel van differenties, van sporen van differenties, van *verruimtelijking*, waardoor elementen zich tot elkaar verhouden. Deze verruimtelijking is de produktie - tegelijk actief en passief (de *a* van 'différance' wijst op die besluiteloosheid met betrekking tot de aktiviteit en de passiviteit, op wat zich nog niet laat beheersen en indelen door die oppositie) - van onderlinge afstanden zonder welke de 'volle' termen niet zouden betekenen, niet zouden funktioneren. Het is ook het ruimte-worden van de gesproken keten - die temporeel en lineair is genoemd; alleen dit ruimte-worden maakt de schriftuur, evenals elke korrespondentie tussen de gesproken taal en het schrift, elke overgang van de een naar de ander, mogelijk.

De aktiviteit of de produktiviteit die door de *a* van 'différance' worden aangeduid, verwijzen naar de generatieve beweging in het spel van de differenties. Deze laatste zijn niet uit de hemel gevallen en zijn niet eens en voor altijd ingegrift in een gesloten systeem, in een statiese structuur die synchronies en taxonomies uitputtend zou kunnen worden bestudeerd. De differenties zijn de effecten van transformaties en vanuit dat gezichtspunt is het thema van de 'différance' onverenigbaar met het statiese, synchroniese, taxonomiese, a-historiese (enz.) motief van het begrip '*structuur*'. Maar het spreekt vanzelf dat dit motief niet als enige de structuur definieert, en dat de produktie van differenties, de 'différance', niet a-structureel is: zij produceert systematische en geordende transformaties, die tot op zekere hoogte een structurele wetenschap mogelijk maken. Het begrip 'différance' ontwikkelt zelfs de meest legitieme principiële eisen van het 'strukturnalisme'.

De taal en elke semiotiese kode in het algemeen - die De Saussure definieert als 'klassifikaties' - zijn dus effecten, maar hun oorzaak ligt niet in een subjekt, een substantie of een zijnde dat ergens aanwezig is en ontsnapt aan de beweging van de 'différance'. Omdat er geen aanwezigheid bestaat buiten en vóór de semiologiese 'différance', kun je wat De Saussure zei over de taal uitbreiden tot het systeem van tekens in het algemeen: "De taal is noodzakelijk voor de begrijpelijkheid van de spraak, en voor het voortbrengen van al de effecten daarvan; maar de spraak is noodzakelijk voor het tot stand brengen van

de taal; histories gezien gaat de feitelijke spraak vooraf". Hier is sprake van een cirkel, want als we rigoureuus onderscheiden tussen taal en spraak, kode en boodschap, schema en gebruik, enz., en als we recht willen doen aan de twee aldus geformuleerde postulaten, dan weten we niet waar te beginnen en hoe in het algemeen iets kan beginnen, of het nu taal of spraak is. We moeten dus, voorafgaand aan elke scheiding tussen taal/spraak, kode/boodschap, enz. (met alles wat daarmee verbonden is) een systematische produktie van differenties aannemen, de *produktie* van een systeem van differenties - een 'différance'; de effecten daarvan kan men eventueel via abstraktie en op grond van vastgelegde motivaties onderverdelen in een linguïstiek van de taal en een linguïstiek van de spraak.

Niets - geen enkel zijnde dat aanwezig en 'in-différant' is - gaat dus vooraf aan de 'différance' en de verruimteliĳking. Er bestaat geen subĳekt dat de 'différance' uitvoert, kreëert en beheerst, en tot wie zij eventueel en op een empiriese wijze herleid zou kunnen worden. De subĳektiviteit is - net als de objektiviteit - een effect van de 'différance'. Daarom herinnert de 'a' van 'différance' er ook aan dat de verruimteliĳking *vertijdeliĳking* is, omweg, uitstel, waardoor de intuïtie, de waarneming, de konsumptie, kortom de band met het heden, de verwijzing naar een aanwezige realiteit, naar een *zijnde*, altijd worden *uitgesteld*(différés). Uitgesteld vanwege het principe van de differentie zelf, volgens welk een element alleen maar funktioneert en betekent, alleen maar betekenis aanneemt of geeft, door te verwijzen naar een voorafgaand of nog komend element, in een ekonomie van sporen. Dit ekonomiese aspekt van de 'différance', dat een zekere - niet bewuste - berekening in een krachtenveld inbrengt, kan niet gescheiden worden van het semiotiese aspekt in engere zin. Het bevestigt dat het subĳekt, en in de eerste plaats het bewuste en sprekende subĳekt, afhangt van het systeem van differenties en van de beweging van de 'différance', dat het niet aanwezig is en vooral niet aan zichzelf aanwezig is vóór de 'différance', dat het zich alleen maar konstitueert door zich te delen, door zich te verruimteliĳken, door zich te 'vertijdeliĳken', door zich te differentiëren; en dat, zoals De Saussure zei, "de taal (die alleen maar uit differenties bestaat) niet een funktie van het sprekend subĳekt is". Op het punt waar het begrip 'différance', met de keten die daaraan verbonden is, zijn intrede doet, doen alle begripsmatige opposities van de metafysika, voorzover deze uiteindelijk verwijzen naar de aanwezigheid van iets aanwezigs (bijvoorbeeld in de vorm van de identiteit van een subĳekt, dat aanwezig is in al zijn verrichtingen, aanwezig onder al zijn aksidentiën of voorvallen, aan zichzelf aanwezig in zijn 'levende spraak', in zijn bewoordingen of zijn uitingen, in de tegenwoordige objekten en akten van zijn taal, enz.), doen al deze metafysiese opposities (betekenaar/betekenis, geschreven woord/gesproken woord, sensibel/intelligibel, spraak/

taal, diachronie/synchronie, ruimte/tijd, passiviteit/aktiviteit, enz.) niet meer ter zake.

Al die opposities gaan er vroeger of later weer toe over om de beweging van de 'différance' ondergeschikt te maken aan de aanwezigheid van een waarde of een *zin* die vooraf zou gaan aan de 'différance', van eerdere oorsprong zou zijn, en haar in laatste instantie te boven zou gaan en zou beheersen. Ook hier weer de aanwezigheid van wat we hierboven de 'transcendentale betekenis' hebben genoemd.

(Naar aanleiding van een vraag van Kristeva gaat Derrida vervolgens in op de filosofie van Husserl. Hij konkludeert: "Men maakt dan van de verhouding tussen zin en teken, of tussen betekenis en betekenaar, een *uiterlijke* verhouding: liever gezegd, de laatste wordt, zoals bij Husserl, de veruiterlijking (Äusserung) of de expressie (Ausdruck) van de eerste. De taal is bepaald als expressie - het naar buiten brengen van de intimiteit van een innerlijk - en we vinden hier al de moeilijkheden en vooronderstellingen terug waarover we zo juist spraken in verband met De Saussure").

Indien de taal altijd een 'expressie' is en als zodanig haar inperking is aangetoond, in welke mate en door welk soort praktisch kan je dan boven die expressiviteit uitgaan? In welke mate zou de niet-expressiviteit betekendend zijn? Zou de grammatologie dan niet een niet-expressieve 'semiologie' zijn op basis van logico-mathematische in plaats van linguïstische notaties?

Ik zou deze vraag graag op een schijnbaar tegenstrijdige wijze beantwoorden. Aan de ene kant kan je nooit simpelweg boven het expressivisme uitgaan; er is immers geen reductie mogelijk van die werking van de 'différance' die in de eenvoudige oppositie 'binnen-buiten' ligt, en evenmin van die werking van de taal die haar ertoe aanzet zichzelf te representeren als ex-pressieve re-presentatie, als vertaling naar buiten van wat binnenin was gevormd. Dat de taal als 'expressie' wordt voorgesteld berust niet op een toevallig vooroordeel, maar op een bedrieglijke schijn die structureel is, op wat Kant een 'transcendentale schijn' heeft genoemd. Deze verandert al naar gelang de talen, de tijdperken, de culturen. Er bestaat geen enkele twijfel dat de westerse metafysika hiervan een machtige systematisering vormt, maar ik geloof dat je wel heel ver zou gaan en er onverstandig aan zou doen om aan haar de exclusiviteit voor te behouden.

Aan de andere kant, en omgekeerd, zou ik zeggen dat, al kan het expressivisme niet *simpelweg* en *eens en voor altijd* worden overwonnen, de expressiviteit in feite altijd al overwonnen is, of je nu wilt of niet, of je het nu weet of niet. In de mate waarin hetgeen men de 'zin' noemt (die moet worden 'uitgedrukt') al door en door is gevormd door een weefsel van

differenties, in de mate waarin er reeds een *tekst* is, een netwerk van tekstuele verwijzingen naar *andere* teksten, een tekstuele transformatie waarin elke 'term' die zogenaamd 'eenvoudig' is wordt gemarkeerd door het spoor van een andere, in die mate is de veronderstelde innerlijkheid van de zin al bewerkt door zijn eigen buitenkant. Zij voert zich altijd al buiten zichzelf. Zij is reeds 'différent' (t.o.v. zichzelf) vóór elke expressie-akt. En alleen op die voorwaarde kan zij een syntagma of een tekst vormen. Alleen op die voorwaarde kan zij 'betekenend' zijn. Vanuit dit gezichtspunt zou men zich misschien niet af hoeven vragen in welke mate de niet-expressiviteit betekenend is. Alleen de niet-expressiviteit kan betekenend zijn, omdat er - strikt genomen - alleen maar betekenisgeving is als er sprake is van synthese, syntagma, 'différance' en tekst. En het begrip 'tekst' is - gedacht samen met al de implicaties ervan - onverenigbaar met het meerduidige begrip 'expressie'. Zeker, wanneer men zegt dat alleen de tekst betekenend is, heeft men de waarde van betekening en teken al getransformeerd. Want, als je 'teken' verstaat in de meest strenge klassieke inperking van het begrip, moet je het tegendeel zeggen: de betekenisgeving is expressie; de tekst, die niets uitdrukt geeft geen betekenis, enz. De grammatologie, als wetenschap van de tekstualiteit, zou in dat geval alleen maar een niet-expressieve 'semiologie' zijn op voorwaarde dat het begrip 'teken' wordt getransformeerd en wordt losgerukt van zijn aangeboren expressivisme.

Het laatste deel van uw vraag is nog moeilijker. Het is duidelijk dat terughoudendheid, ja zelfs verzet tegenover de logies-mathematische notatie altijd tekenend voor het logocentrisme en het fonologisme is geweest, voor zover deze de metafysika en de semiologische projecten hebben gedomineerd. De kritiek op de wiskundige, niet-fonetische schriftuur (bijvoorbeeld op het projekt van de 'karakteristiek' door Leibniz) door Rousseau, Hegel, enzovoort, vind je niet toevalligerwijs terug bij De Saussure, bij wie ze samengaat met een uitgesproken voorkeur voor de natuurlijke talen (vgl. '*Cours*', p.57). Een grammatologie die met dit systeem van veronderstellingen zou breken, moet dus, inderdaad, de weg vrijmaken voor de mathematisering van de taal, en nota nemen van het feit dat "de praktijk van de wetenschap in feite voortdurend het imperialisme van de *Logos* heeft aangevochten, bijvoorbeeld door, van het begin af aan en steeds meer, een appèl te doen op de niet-fonetische schriftuur" (3).

Alles wat de *logos* steeds aan de fonè verbonden heeft, bleek zijn grenzen te vinden in de wiskunde, waarvan de voortgang volstrekt verbonden was met de praktijk van een niet-fonetisch schrift. Er is, denk ik, geen enkele twijfel mogelijk over dit principe en over deze taak van de 'grammatologie'. Maar de uitbreiding van de wiskundige notaties, en van de formalisering van de schriftuur in het algemeen, moet heel langzaam en

heel voorzichtig gaan, als we tenminste willen dat zij zich *werkelijk* meester maakt van de terreinen die tot nu toe aan haar invloed werden onttrokken. Een kritiese arbeid ten aanzien van de 'natuurlijke' talen met behulp van de 'natuurlijke' talen, een complete interne transformatie van de klassieke notaties, een systematische praktijk van uitwisselingen tussen de 'natuurlijke' talen en de 'natuurlijke' schrifturen, zou, lijkt me, een dergelijke formalisering moeten voorbereiden en begeleiden. Een eindeloze taak, want het zal, om wezenlijke redenen, nooit mogelijk zijn de natuurlijke talen en de niet-wiskundige notaties volstrekt te herleiden. Bovendien moeten we wantrouwend staand tegenover het 'naïeve' uiterlijk van het formalisme en het mathematisme, waarvan - laten we dat niet vergeten - het één der sekundaire functies in de metafysika was, om de logocentrische theologie te completeren en te bevestigen, een theologie, die ze aan de andere kant konden aanvechten. Daardoor is bij Leibniz het ontwerp van de universele, wiskundige en niet-fonetische karakteristiek niet te scheiden van een metafysika van het enkelvoudige en, als gevolg daarvan, van het bestaan van het goddelijke verstand (4), van de goddelijke *logos*.

De werkelijke voortgang van de wiskundige notatie gaat dus samen met de dekonstruktie van de metafysika, met de grondige vernieuwing van de wiskunde zelf en van de wetenschapsopvatting waarvoor zij steeds het model is geweest.

Sémiologie et Grammatologie, Entretien avec Julia Kristeva, in: Jacques Derrida, *Positions*, Paris, 1972. Eerder gepubliceerd in: *Information sur les sciences sociales VII*, juni 1968. Vertaling: Hans Dijkhuis, Bert van der Schaaf. Deze vertaling geeft het grootste deel van het interview weer.

* Noot van de vertalers:

De keuze van dit fragment uit het werk van Derrida is gebaseerd op de veronderstelling dat in deze tekst belangrijke handvaten liggen om de dekonstruktieve methode van Derrida nader te leren kennen. De problematiek die ter sprake komt is echter vrij specifiek, waardoor enkele inleidende opmerkingen bij de vertaling van belang zijn.

Derrida maakt in dit interview veelvuldig gebruik van linguïstische en semiologische termen; bovendien gebruikt hij termen die door hem zijn gemunt of gemaakt, en die daardoor moeilijk of niet vertaalbaar zijn. De linguïstische/semiologische begrippen die het meest voorkomen zijn: 'langue/parole' en 'signifié/signifiant', vertaald met resp. taal/spraak en betekenaar/betekenis. 'Langue/parole' zou je ook kunnen omschrijven als: taal-als-systeem/taal-in-gebruik.

Het onderscheid tussen betekenis en betekenaar (als inhoud en vorm van het teken) heeft in de linguïstiek, op dezelfde wijze

als het onderscheid tussen taal en spraak, bijgedragen tot het ontstaan van een *formele* benadering van de taal: de taal wordt dan beschouwd als een structuur waarin elk element bepaald wordt door de verschillen met de andere elementen. De semiologie breidt dit gezichtspunt uit tot de niet-verbale tekens, en kan daarom een *algemene* tekenleer worden genoemd, een theorie van alle mogelijke tekensystemen.

In de tekst is de verhouding tussen linguïstiek en semiologie een belangrijk thema. Uitgangspunt voor het betoog van Derrida, is de nadruk over het 'spreken' zoals we die in de westerse traditie steeds weer terugzien. Ook De Saussure richt zijn aandacht op de fonè, de klank; de fonologie (in de linguïstiek de klankleer, naast grammatika en semantiek) krijgt daardoor een bevoorrechte positie, die zeer dubbelzinnig is. Immers, die 'fonologische gerichtheid' is strijdig met andere lijnen in het betoog van De Saussure.

Derrida gebruikt soms bestaande woorden in een nieuwe betekenis, soms kreëert hij nieuwe woorden. 'Ecriture' wordt nu eens in de bekende, dan weer in een nieuwe betekenis gebruikt. In het eerste geval is dit woord vertaald met 'schrift', in het tweede geval met 'schriftuur' - een woord dat ook in het Nederlands een andere dan de gebruikelijke betekenis krijgt. Het woord 'différance' betekent in de eerste plaats: verschil, maar het heeft in de teksten van Derrida zo'n belangrijke plaats gekregen, dat gekozen is voor de vertaling 'differentie'. Hierdoor blijft de gelijkenis met 'différance' ook behouden. 'Différance' is volgens ons onvertaalbaar: het is een nieuw, derridiaans woord (de 'a' is het nieuwe), dat slaat op de produktie van differenties. Een ander woord hiervoor is 'gramme', vertaald met 'gramma'. Tot slot een citaat uit een ander interview uit de bundel 'Positions', waarin Derrida een verbinding legt tussen de in deze tekst aangevoerde problematiek, en de marxistische ideologietheorie:

"Wat kan nú het 'werkzame' van al deze arbeid, van heel deze dekonstruktieve praktijk zijn, op het 'aktuele ideologische toneel'? Ik kan alleen het begin van een antwoord geven, en één punt aanroeren. Dit werk *schijnt* zijn uitgangspunt te kiezen op beperkte terreinen, omschreven als terreinen van de 'ideologie' (filosofie, wetenschap, literatuur, enz.). Het schijnt dus dat er geen reden is er een buitengewoon grote historische werkzaamheid, een *onmiddellijke algemene* werkzaamheid van te verwachten. Maar misschien wordt er anderzijds iets steeds meer in heroverweging genomen, namelijk de vorm van afbakening die men 'ideologie' noemde (ongetwijfeld een begrip waarvan de functie, de geschiedenis, de herkomst en de transformaties geanalyseerd moeten worden), de vorm van de relaties tussen een getransformeerd begrip 'onderbouw', waarvan de '*algemene tekst*' niet langer het 'effekt' of de 'weerspiegeling' zou zijn, en een getransformeerd begrip 'het ideologische'. Als datgene waar het in dit werk om gaat, juist is een nieuwe definitie te geven

van de verhouding van een *bepaalde* tekst (of een betekende keten) tot zijn buitenwereld, tot zijn verwijzingseffekten, enz., tot de realiteit (de geschiedenis, de klassenstrijd, de productieverhoudingen, enz.), dan kunnen we ons niet tevreden stellen met de oude afbakeningen... Het gevolg van de huidige schokken is een herwaardering van de verhouding tussen de algemene tekst en datgene waarvan men dacht dat het, in de vorm van de (historische, politieke, economische, sexuele, enz.) werkelijkheid, de simpele buitenwereld was, waarnaar taal of schriftuur konden verwijzen..." (Positions, p. 125, 126).

Noten

- (1) Dat wil zeggen: het intelligibele. De differentie tussen betekenaar en betekenis heeft altijd de differentie tussen het sensible en het intelligibele met zich meegebracht. Dit geldt voor de 20e eeuw nog evenzeer als voor de stoffijnse ontstaanstijd. "Het moderne strukturalistische denken heeft het duidelijk vastgesteld: de taal is een systeem van tekens, de linguïstiek is een integraal onderdeel van de wetenschap der tekens, de *semiotiek* (of, in de woorden van De Saussure, de *semiologie*). De middeleeuwse traditie - *aliquid stat pro aliquo* - die in onze tijd weer tot leven is gewekt, is nog steeds waardevol en vruchtbaar gebleken. Daarom ligt het konstituerende kenmerk van elk teken in het algemeen, en van het linguïstiese teken in het bijzonder, in zijn dubbele karakter: elke linguïstiese eenheid is tweedelig en kent twee aspecten: het ene sensibel en het ander intelligibel; aan de ene kant de *signans* (de *betekenaar* van De Saussure), aan de andere kant het *signatum* (de *betekenis*)" (R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, trad. fr. Ed. de Minuit, 1963, p.162).
- (2) Vgl. *De la grammatologie*, pp. 106-108 (noot van de redakteur).
- (3) *De la grammatologie*, p. 12 (noot van de redakteur).
- (4) "Maar op dit moment volsta ik er mee op te merken dat hetgeen de basis is voor mijn 'karakteristiek', dat ook is voor het bewijs van het bestaan van God; want de eenvoudige gedachten zijn de elementen van de karakteristiek, en de eenvoudige vormen zijn de bron van de dingen. Welnu, ik houd vol dat alle eenvoudige vormen met elkaar verenigbaar zijn. Dit is een bewering waarvan ik het bewijs niet gemakkelijk zou kunnen geven zonder uitvoerig de basis van de karakteristiek uit te leggen. Maar als men daarmee instemt, dan volgt eruit dat de natuur van God, die alle eenvoudige, absoluut genomen vormen omsluit, mogelijk is. Welnu, we hebben hierboven aangetoond dat God is, als hij mogelijk is. Dus hij bestaat. Dat moesten we aantonen". (Brief aan prinses Elisabeth, 1678.)